

University of
Sistan and Baluchestan

Gilgul in Jewish Tradition and Its Doctrinal Similarity to Samsara in Hinduism

Mohammad rasool Imani khoshkho¹ | Sasan Pirfalak²

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Religion and Comparative Mysticism, university of Shahid Beheshti, Tehran, Iran. E-mail: m_imanikhoshkhoo@sbu.ac.ir
2. Master's student, Department of Religion and Comparative Mysticism, university of Shahid Beheshti, Tehran, Iran. E-mail: researcher.sasan.pirfalak@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received: 10 June 2026 Received in revised form: 26 June 2026 Accepted: 10 August 2026 Published online: 16 September 2026 Keywords: Gilgul, Samsara, Reincarnation, Kabbalah, Hinduism,	Introduction This article comparatively examines the Kabbalistic doctrine of Gilgul in relation to Jewish thought and the doctrine of samsara in Hinduism, and shows that Kabbalistic soteriology, contrary to the conventional framework of the Abrahamic religions, is closer—regarding the kind of life after death and the mechanism of reward and punishment—to the Eastern model of karma–samsara than to the model of resurrection and bodily rising. In this paper the authors, by portraying the Abrahamic religions' conception of life after death as entry into another realm and the reception of an appropriate otherworldly recompense for one's deeds, contrast it with the Eastern religions' view of all beings being trapped in the cycle of birth, death, and rebirth, and present Kabbalah as an exception within the Jewish tradition that, by accepting reincarnation and return to this world, departs from classical Abrahamic soteriology. Within this framework, Kabbalah—as a mystical interpretation of the Torah—from the Provençal and Girona periods to Safed, especially in the Zohar and Lurianic Kabbalah, gradually formulates the doctrine of gilgul and situates it within a complex ontological and soteriological system.
Cite this article: Imani khoshkho, M. R. & Pirfalak, S. (2026). Gilgul in Jewish Tradition and Its Doctrinal Similarity to Samsara in Hinduism. <i>Studies in Comparative Religion and Mysticism</i>, 10 (2), 197-219. DOI: http://doi.org/10.22111/jrm.2025.51503.1269	
© The Author(s). Imani khoshkho, Mohammad rasool. & Pirfalak, sasan. Publisher: University of Sistan and Baluchestan DOI: http://doi.org/10.22111/jrm.2025.51503.1269	

Research methodology

Methodologically, the research is based on a library study and a comparative analysis of the primary texts of the two traditions. In the Judaism section, the historical and conceptual trajectory of reincarnation is traced from interpretive references to certain verses of the Torah and the Talmud, to the formulation of the theory of "ibbur" in classical Kabbalistic sources, and then the elaboration of gilgul in the Zohar and its final form in the teachings of Isaac Luria. In the Hinduism section, the authors reconstruct the development and consolidation of the concept of samsara by reviewing Vedic texts, the Brahmanas, the Upanishads, epic texts such as the Mahabharata and the Gita, and also some contemporary experiential reports about recollections of previous lives. Thus, the research method is both descriptive–historical and analytical–conceptual, and by selecting Hinduism as the most significant example of an eastern tradition affirming reincarnation, it provides the basis for a structural comparison of the two theories of salvation.

Discussion

In early Kabbalah, reincarnation was understood as "sed ha-ibur," meaning the transmission and succession of the soul.(Eliade,1987,21) However, in later Kabbalah, the term "gilgul," meaning the cycling of the soul through various bodies, became common. (Sholem,1980,649) Gradually, it evolved from a punishment for specific sins to the inevitable destiny of all souls and a means for perfection and atonement. The Zohar, by introducing the concept of the return of sinful souls as well as the souls of those who died childless, interprets gilgul as both a punishment and an opportunity for evolution. Based on this, even some Jewish legal rulings, such as marrying a brother's widow, find an interpretation based on the return of the soul. In Lurianic Kabbalah, this doctrine is incorporated into the theory of "tikkun." The dispersion of souls and their repeated return in different bodies is considered a means to compensate for the fall and restore the divine lights to their origin. Consequently, the system of reward and punishment is transformed into a causal mechanism based on human actions, in which God's direct role in reward and punishment, and even His encompassing of creation, becomes less prominent.

In Hinduism, Samsara, along with the law of Karma, forms the core of soteriology and religious ethics. Although the Vedic texts do not explicitly express the later form of reincarnation, they speak of life after death, ascension to the world of ancestors, and realms of reward and punishment. (Tivari, 1381,34) In the Upanishads, these references evolve into a clearer theory of rebirth and ways to escape the cycle of reincarnation. In the epic texts and the Gita, Samsara is introduced as the endless cycle of birth and death, from which liberation can only be achieved through true knowledge and religious practice. (Movahhed, 1385,73) At the same time, the repeated returns of the soul based on Karma form the basis for explaining the ethical and class differences, sufferings, and happiness of human beings. To demonstrate the living presence of this belief in the contemporary world, the authors refer to some psychological and ethnographic reports about children claiming to remember past lives, considering them as examples of the continuity of imagination and reincarnation experience in contemporary culture.

In the adaptive section, three main similarities stand out: First, both traditions defend "earthly reincarnation" or the return of the soul to this world with a material body, and not an afterlife in another world, as discussed in Quranic soteriology and the Christian Bible. Second, in both, the reward and punishment system takes on a causal and internal form; suffering, poverty, class differences, or historical misfortunes are the inevitable consequences of actions in previous lives, and not the manifestation of the personal and free will of a just God, thus reducing the role of divine will in determining individual and collective destiny. Third, the doctrine of reincarnation in both traditions has an important sociological and psychological function: in India, the connection between karma-samsara and the caste system both justifies and makes bearable the acceptance of class position and social suffering, and keeps alive the hope of ascending to higher classes in future lives; in Kabbalistic Judaism, Gilgul is considered a tool for explaining the historical suffering, displacement, and humiliation of Jews and reducing objection to God's justice, by transferring responsibility to the past actions of souls.

Conclusion

From a soteriological perspective, Jewish Kabbalah, in its doctrine of Gilgul, approaches Eastern religions and distances itself from the eschatology-centered model of Abrahamic religions. Both Kabbalistic and Hindu texts discuss the return of souls to this world, the embodied nature of repeated lives, the internal causal system of reward and punishment, and the educational and sociological function of reincarnation. Therefore, Gilgul in Kabbalah is not only conceptually and structurally related to Samsara in Hinduism, but also aligned with it in functions such as justifying evil, giving meaning to suffering, increasing the tolerance threshold of followers, and giving hope for the future. This makes it one of the main points of intersection between Jewish mysticism and Eastern traditions.

گیلگول در قبایل یهودی و شباهت آموزه ای آن با سمساره در هندوئیسم

محمد رسول ایمانی خوشخو^۱ | ساسان پیرفلک^۲

۱. نویسنده مسئول، استادیار، گروه ادیان و عرفان تطبیقی، دانشگاه شهید بهشتی تهران، تهران، ایران. رایانامه: m_imanikhoshkhoo@sbu.ac.ir
۲. دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه ادیان و عرفان تطبیقی، دانشگاه شهید بهشتی تهران، تهران، ایران. رایانامه: researcher.sasan.pirfalak@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	در عرفان قبایل یهودی، گیلگول به معنای بازگشت ارواح به دنیا به دلیل گناهان گذشته و حلول در بدن های دیگر به منظور تایید ارواح است و بین آن و آموزه کرمه-سمساره در آیین هندو شباهت های زیادی را می توان یافت. از آنجاکه نجات شناسی ادیان ابراهیمی بر معاد و رستخیز مردگان و دریافت جزا و پاداش در عوالم دیگر استوار است، قبایل یهودی از این جهت از ادیان الهی فاصله گرفته و به ادیان شرقی نزدیک شده است. هدف از این پژوهش مراجعه به منابع قبائلی و متون مقدس هندوئی، به منظور آشکار کردن اشتراکات آموزه ای گیلگول و سمساره است. برای این منظور این مقاله با روش توصیفی و تحلیلی به مقایسه تطبیقی آموزه تناسخ در هر دو دین پرداخته است. بر اساس بررسی به عمل آمده، هر دو آموزه، تقریری از تناسخ ملکی و بازگشت به دنیا پس از مرگ می باشد. همچنین، برای نظام پاداش و جزا ساز و کار علی تعریف کرده اند و هرگونه دخالت داشتن خداوند در جزا و پاداش را نفی می کنند. ضمن اینکه هر دو برای رضایتمند کردن پیروان به وضعیت بغرنج موجود به کار آمده اند. این شباهت ها می تواند خاستگاه توراتی قبلا و هماهنگی آن با آموزه های بنیادین ادیان ابراهیمی را به چالش بکشد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۳/۲۰	
تاریخ ویرایش: ۱۴۰۵/۴/۵	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۵/۲۰	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۶/۲۵	
واژه های کلیدی:	
گیلگول،	
سمساره،	
تناسخ،	
قبلا،	
هندوئیسم،	
عرفان یهودی	

استناد: ایمانی خوشخو، محمد رسول؛ و پیر فلک، ساسان (۱۴۰۵). گیلگول در قبایل یهودی و شباهت آن با آموزه ای آن با سمساره در هندوئیسم. مطالعات

ادیان و عرفان تطبیقی ۱۰ (۲)، ۱۹۷-۲۱۹.

DOI: <http://doi.org/10.22111/jrm.2025.51503.1269>

© نویسندگان. ایمانی خوشخو، محمد رسول؛ و پیر فلک، ساسان

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

مقدمه

باور ادیان ابراهیمی و از جمله یهودیت در مورد حیات پس از مرگ، زاده شدن در عوالم دیگری غیر از عالم دنیا و دریافت جزا و پاداش اخروی متناسب با کردار و عمل در حیات فعلی است و از حیث نجات شناختی شباهت آشکاری با نجات شناختی بسیاری از ادیان شرقی و از جمله هندوئیسم نشان می دهد. بر اساس آموزه کرمه-سمساره همه انسان ها در بازپیدایی مکرر گرفتار آمده اند و نجات نهایی رهایی از این چرخه است. آنچه در این میان می توان به عنوان استثنائی در سنت ادیان الهی دانست، سنت قبلا به عنوان خوانش عرفانی از تورات و منابع یهودی است. در قبلا نیز آموزه تناسخ با تبیین های مختلف توسط عرفای قبلائی مطرح شد و تناسخ به بازگشت ارواح به همین دنیا پس از مرگ به جهت گناه گذشته و یا پیمودن مراحل کمال تفسیر گردید و البته قبلائیان از عبارات تورات و تنخ یهودی نیز شواهدی برای آن دست و پا کرده اند. اینکه باور به تناسخ در قبلائی یهودی و منابع آن چگونه مطرح شده و چه شباهت ها و تفاوت هایی با آموزه کرمه-سمساره در هندوئیسم دارد، موضوع اصلی این پژوهش است. مراد از قبلا یکی از ادوار مهم عرفانی یهودی است که پس از دوره مرکاوا توانست عرفان یهودی را نظام مند کرده و با طرح ایده «ان سوف»، به نظام هستی شناختی عرفان های جهانی نزدیک شود. (اسپنسر، ۱۴۰۱، ص. ۲۳۸) سه مرکز مهم عرفان قبلائی به ترتیب پروانس فرانسه، گروناي اسپانیا و صفد فلسطین بود و در هریک از این مراکز، آثاری تالیف شد و توانست بر غنای تعالیم قبلائی بیفزاید. مهم ترین متن قبلائی که در اسپانیا ظاهر شد، زوهر است که می توان آن را مهم ترین متن عرفانی یهودی دانست. طرح نهایی هستی شناسی و نجات شناسی یهود در این کتاب ریخته شد و البته تبیین های عمیق تری از آموزه گیلگول نیز در این کتاب مطرح گردید. پس از اسپانیا، در صفد فلسطین نیز به مدد تعالیم اسحاق لوریا عرفان قبلائی وارد مرحله کامل تری شد و مباحث مربوط به گیلگول در قبلائی لوریایی نیز تبیین های متفاوتی یافت. از آنجا که برای فهم درست یک آموزه بررسی سیر تحول و تطوّر آن در منابع مربوطه لازم است، در این تحقیق گزارشی از معنای گیلگول در منابع قبلائی و متون مقدس هندی ارائه شده است. همچنین به منظور به کارگیری عنوان جامعی که بتواند ناظر به گیلگول قبلائی و سمساره هندویی باشد از واژه تناسخ استفاده شده است. تناسخ در لغت به معنای چیزی است که همیشه در گردش است (Werblowsky, 1987, p.24) و در معانی مختلفی مانند جای گزین ساختن، جا به جایی و

انتقال به کار رفته است (ابن منظور، ۱۴۲۶، ص. ۶۱) در اصطلاح در فرهنگ ادیان هند نیز به معنی چرخه تولد، مرگ و تولد مجدد در این جهان است (موحدیان، ۱۳۹۳، ص. ۴۴) اگرچه عرفان قبایل زوهری در دوره رشد و کمال خود به هستی شناسی عرفان های اصیل نزدیک شد اما در مواردی راهی جدا از عارفان ناب و حیانی طی کرد و شناخت این موارد می تواند فهم دقیق تری از جریان های عرفانی معاصر به دست داده و ارزیابی و نقد دقیق تری را باعث شود.

۱. گیلگول در قبالا

اعتقاد به تناسخ در دین یهودیت را باید باوری قبائلی دانست؛ به این معنا که با شکل گیری قبالا و ظهور منابعی مانند سفر تمونا و کتاب زوهر در قرن سیزدهم و شخصیت هایی مانند اسحاق لوریا و یوسفوس، نمونه های پر رنگ تری از باور به این آموزه را در تاریخ یهودیت به نمایش گذاشتند. موضوع محوری در سفر تمونا چرخه های کیهانی و نقش حروف در پیدایش عالم است و کتاب زوهر که مهم ترین متن عرفان یهودی به شمار می رود، در واقع تفسیر باطنی تورات بوده و حاوی مفاهیم گسترده ای از ادبیات عرفانی مانند نور، تجلی و ظهور عالم از ذات نهفته خداوند می باشد. (شولم، ۱۳۹۲، ص. ۲۷۷) قبالا در یک کاربرد، مفهوم گسترده ای است که به تمامی جریان های رازورزانه یهود اشاره دارد (کاوینی، ۱۳۸۴، ص. ۱۳) ولی در این نوشتار، مراد مرحله دوم از مراحل سه گانه عرفان کلاسیک یهود پس از دوره مرکاوا است. در این دوره، تناسخ ارواح، سرنوشت همه نفوس نبود، بلکه بر اساس متن زوهر، سرنوشتی بود که گریبانگیر گنه کاران به ویژه افرادی است که مرتکب گناهان جنسی می شدند. (شولم، ۱۸۹۷، ص. ۴۲۸) اما با توسعه مکتب قبالا، شخصیت های قبائلی آن را سرنوشت محتوم همه انسان ها دانسته و برای اثبات آن به بخش هایی از کتاب مقدس و سنت تلمودی استناد کردند. در قبالای اولیه، مفهوم تناسخ تحت عنوان سد-ها-ریبور (راز انتقال) و به معنای «جانشین شدن و تعویض محل» به کار می رفت و در قبالای متأخرتر تحت عنوان گیلگول و به معنای چرخیدن روح در بدن های مختلف به کار رفت (Eliade, 1987, p.21) و در نتیجه به تناسخ ملکی، یعنی برگشت به همین دنیا پس از مرگ نزدیک شد. در ادامه، روند تحولات مفهومی تناسخ در تاریخ یهودیت را از نظر می گذرانیم.

۱-۱. در تورات

در برخی فقرات تورات و متون تلمودی فرازهایی وجود دارد که بعدها توسط عارفان قبائلی به عنوان شواهدی برای اثبات تناسخ ارواح مورد استفاده قرار گرفت. به طور مثال در برخی آیات سفر خروج و سفر تثئیه که به منع پرستش خدایان دیگر غیر خداوند پرداخته شده آمده است: «بار گناهان پدران را فرزندان تا نسل سوم و چهارم به دوش خواهند کشید»^۱ (کتاب مقدس، ۲۰۱۵، ص. ۷۵). فراز فوق از سفر خروج دستمایه‌ای برای علمای قبائلی شد تا با تفسیرهای گوناگون، از آن به عنوان شواهدی برای اثبات تناسخ استفاده کنند. از آنجا که در تورات، سخنی از معاد به تفصیل به میان نیامده و این فرازها تفسیرهای مختلفی را بر می‌تافت می‌توانست، توسط علمای قبائلی به حیات پس از مرگ در همین دنیا تفسیر شد. در تاریخ یهودیت نیز برخی فرقه‌های یهودی مانند صدوقیان با استناد به همین فرازها روح و معاد را انکار کرده و معتقد شدند پاداش و جزا در همین دنیا داده می‌شود. (توفیقی، ۱۳۸۹، ص. ۱۱۹) و این در حالی بود که فریسیان، فرازهای مربوط به معاد و زندگی پس از مرگ را که در تورات شفاهی به صراحت آمده بود را می‌پذیرفتند. (سلیمانی اردستانی، ۱۳۹۵، ص. ۴۵-۴۶)

نمونه دیگری که مترجم کتاب مقدس، اونکلوس، اشاره کرده، در سفر تثئیه هست که پیروان مکتب قبلا از آن به عنوان شاهد دیگری برای اثبات تناسخ استفاده می‌کنند. در این فراز حضرت موسی (ع) جاودانگی را قبل از مرگش برای طایفه رئوبین از خداوند طلب کرده و می‌فرماید: «رئوبین جاوید باد، با وجودی که تعدادشان کم است» (سفر تثئیه، باب ۳۳، فقره ۶). این فقره اینگونه تفسیر شد که رئوبین باید به صورت مستقیم شایسته جهان آینده باشد و به جاودانگی در عالم دیگر برسد، تا مجبور نباشد که در تجسم مجدد دوباره به این دنیا آمده و دوباره بمیرد. (Yrmiyahu, p.20)

: لا-تשתחוה להם، ולא تعبدם: כ' אנכ' 'הוה אלהים'، אל קנא--פקד עון אבת על-בנים על-^۱ שלשים ועל-רבעים، לשנא' (': ۲۰: ۵). ('להוד' תהראן).

۲-۱. در منابع کلاسیک قبلا

در منابع کلاسیک قبلا در پروانس فرانسه و گروناوی اسپانیا باور به تناسخ استحکام بیشتری یافت و با طرح نظریه‌ای با عنوان عیبور^۱ که به معنای «بارور کردن» است، مبنای قوی تری برای تناسخ دست و پا شد. «عیبور» عبارت بود از ورود روح یک فرد در کالبد شخص دیگر تا ویژگی خاصی را تقویت کند (ترکاشوند، ۱۴۰۲، ۹۴). همچنین در شهر گروناوی اسپانیا، که دومین مرکز تأملات قبلائی پس از پروانس فرانسه بود، این طرز تفکر مطرح شد که روح برای جبران گناهانی که انجام داده باید سه مرتبه حلول کند تا سرانجام به بدن اصلی خود باز گردد. مهم ترین شاهد بر این مدعا نیز تفاوت انسان ها در این دنیا از حیث فقر و غنا بود؛ چرا که می توانست به دلیل سطح متفاوت ارواحی باشد که در کالدهای گوناگون حلول کرده و بازگشته‌اند (Gershon, 1980, 649). این باور از حیث الاهیاتی نیز لوازمی داشت مانند اینکه خدا نقشی در دادن پاداش و جزا به افراد ندارد و پاداش به کردار انسان در این دنیا مربوط می شود و انعکاس قهری اعمال اوست. شخصیت های قبلائی کاملاً این ملازمه را پذیرفتند، به گونه‌ای که در نهایت اسحاق لوریا در بحث از منشأ آفرینش، منکر احاطه خداوند بر همه مخلوقات شد. (سیدنی، ۱۴۰۱: ۲۵۳) در ادامه به بحث تناسخ برخی منابع مهم قبلائی خواهیم پرداخت.

۲-۱-۱. در سفر تمونا

یکی از منابع مهم قبلائی سفر تمونا^۲ است. این کتاب در اسپانیا در حلقه عرفای قبلائی سر برآورد و به منبعی برای استخراج برخی از مهم ترین آموزه های قبلائی تبدیل گشت. موضوع سفر تمونا چرخه هستی است. در این کتاب روند پیدایش موجودات به صورت دورانی به تصویر کشیده می شود؛ بدین شکل که جهان پس از پیدایش، به سمت استغراق دوباره در وحدت اولیه پیش می رود. شاید این چرخه بازپیدایی آفرینش، الهام بخش چرخه حیات برای تمام موجودات و از جمله انسان در نزد عارفان قبلائی شد و عملاً نیز قائل به حلول در تمام اشکال هستی از سفیروت تا فرشتگان و جامدات شدند. (سفر تمونا، ۱۸۹۲: ۸۳-۸۵) - ('שמעאל כהן גדול، ۱۸۹۲). در این کتاب

^۱ע'בור

^۲ספר התמונה

آمده است آحاز که ششمین پادشاهان سرزمین یهودا بود، در پادشاه یوتام تناسخ یافت و در جنگ کشته شد تا هر عمل و ظلمی که در تجسم گذشته انجام داده بود، را جبران کند (227, 1907, 54). وی با برگشت و حلولش به این دنیا تمام اتفاقاتی که در زندگی گذشته برایش رخ داده بود را تجربه کرد.

۲-۱-۲. در زوهر

در کتاب زوهر،^۱ به عنوان مهم ترین متن قبائلی در آیین یهود و به مثابه تفسیری باطنی بر عهد عتیق، به کرات از تناسخ سخن رفته است.

در برخی فرازهای زوهر، تناسخ به بازگشت ارواح گنه کاران اختصاص یافته و بیان می شود تناسخ قانون کیهانی و آموزه‌ای سری است که در فرجام برخی گناهان و تطهیر ایشان مؤثر است؛ با این حال، برخی فرازهای دیگر به بازگشت افرادی خاص اختصاص یافته؛ مانند بازگشت روح فردی که بدون فرزند از دنیا رفته است؛ چراکه فرزند آوری شرط کمال و اتصال به نام مقدس است و چون نام مقدس از همه لحاظ کامل است، انسان ناقص نمی تواند به آن متصل گردد. (شولم، ۱۹۶۳، ص. ۲۱۴) و یا افراد خاص دیگری که دچار تناسخ خواهند شد کسانی هستند که از اولین فرمان تورات اطاعت نکرده باشند. به هر حال، همانگونه که شولم بیان کرده، بازگشت ارواح در زوهر هم می تواند به عنوان یک نوع مجازات باشد و هم می تواند به عنوان یک فرصت و شانس برای تکامل و یا جبران خسارت (شولم، ۱۹۶۳، ص. ۲۱۴) و از همین روست که نظریه تناسخ بعدها خود به عنوان مبنائی برای قوانین و احکام شرعی نیز به کار رفت؛ به طور مثال جواز و رجحان ازدواج مرد با بیوه برادر متوفای خود از این جهت بود که روح شوهر فوت شده را باز می گرداند. (شولم، ۱۹۶۳، ص. ۲۱۴)

قبائلی ها همچنین معتقد بودند اصل تناسخ و بازگشت ارواح با کشته شدن هابیل شروع شده و با رستاخیز مردگان به پایان خواهد رسید. در کتاب زوهر، از رازی مرتبط با هابیل و قابیل سخن رفته مبنی بر اینکه موسی، روح تجلی یافته هابیل است که به این دنیا بازگشته و شعیب، پدر زن موسی، تجلی یافته قابیل است که به دنیا برگشته است. بیان این راز از آن جهت بوده که به ما بیاموزد بسیاری از بحران هایی که در زندگی با آنها مواجهه می شویم، بقچه ای از بدکرداری در تجلی های

قبلی است، به همین دلیل روحی که در یک زندگی کامل نشود، به زندگی بعدی در این جهان باز خواهد گشت تا کامل شود. (شولم، ۱۹۶۳، ص ۲۱۳-۲۱۴)

یکی دیگر از مراکز مهم قبلائی صَفِد فلسطین بود. مهم ترین شخصیت در این شهر اسحاق لوریاست که که توانست تقریر جدیدی از آموزهای قبلائی ارائه دهد. در قبلائی لوریایی نیز موضوع تناسخ یا گیلگول جایگاه ویژه‌ای یافت. خود اسحاق لوریا به تناسخ و گیلگول اعتقاد راسخ داشت. تا جائیکه گفته شده قبل از لوریا جامعه یهودی با مفهوم تناسخ آشنائی زیادی نداشت و از زمان او بود که به صورت منسجم به این آموزه پرداخته شد. (همان، ص ۴۹۵) در عرفان او محیط بودن خدا بر مخلوقات انکار شد و وجود رابطه علی بین رفتار انسان و سرنوشت ابدی وی مورد تأکید قرار گرفت و این خود، می توانست باور به تناسخ در بین آنهایی که به بازگشت ارواح معتقد بودند را تقویت کند. لذا گفته شده آنچه لوریا را در حوزه نظریه پردازی در موضوع تناسخ از دیگران متمایز می کند آن است که همراه برخی عارفان دیگر مکتب قبلا، نظریه تناسخ ارواح یا انتقال نفس را با وظیفه انسان‌ها در این جهان مرتبط ساخته است. (همان) عارفان قبلائی مکتب صفد ورود ارواح شایسته به بدن های ضعیف را برای تایید آنها می دانستند و لذا از دیدگاه لوریا تمامی نفس‌ها که پراکنده اند، در نهایت جمع می‌شوند به نحوی که تناسخ همگانی ایشان، هجرت یک نفس بشمار می رود؛ نفسی که برای ادای کفاره سقوطش، به تبعید رفته بود. (اسپنسر، ۱۴۰۱، ۲۵۵). همین سبب شد که در مکتب صفد، تناسخ به مبنائی مهم برای آموزه تیقون (بازگشت انوار الهی به مبدأ اولیه) بدل شود. درنهایت لوریا معتقد شد تناسخ فرصتی تازه برای نیل انسان به رستگاری مهیا کرده تا با رعایت برخی اقدامات بتواند در نهایت از چرخه حیات و گیلگول نجات یابد. لذا می توان گفت اگرچه در باور عارفان قبلائی اولیه، تناسخ فقط در نتیجه برخی گناهان بود، اما در دوره های بعدی به عنوان وسیله ای برای رستگاری و نجات مطرح شد و باعث گشت مفهوم بهشت و جهنم نیز بی معنا گردد. (شولم، ۱۸۹۷، ۴۲۸) و این خود، قدم دیگری در مسیر نزدیک شدن به نجات شناسی شرقی و هندویی بود.

۳-۱. کارکردهای تناسخ در یهودیت معاصر

باور به تناسخ و گیلگول در جوامع یهودی دارای کارکردهای بود که در ادامه به برخی از آن ها اشاره می شود.

۱-۳-۱. کارکرد الهیاتی

طرح ایده گیلگول در قبایل یهودی ابزار مناسبی برای الهی دانان یهودی فراهم کرد تا از طریق آن به تبیین الهیاتی مشکلاتی همچون مسئله شرّ پردازند. این تبیین الهیاتی التیامی بود بر درد و رنج یهودیان قرن های اخیر و متقاعد کردن آن ها به وضع موجود بدین شکل که وضعیت بغرنج آن ها نتیجه بازگشت به زندگی این دنیاست تا کمبودهایی که در حیات قبلی خود داشته اند را تکمیل کنند (برگ، ۱۹۸۹، ص. ۲۰).

در تاریخ یهودیت، یافتن تبیینی برای علّت مواجهه یهودیان با رنج ها و مصائب بی شمار، علی رغم وعده های الهی، پیوسته یکی از دغدغه های جدّی الهی دانان یهودی بوده تا بتوانند از طریق آن از عدالت خداوند دفاع کنند. همانگونه که گذشت فرجام شناسی قبالاتی به شدت با نظریه گیلگول گره خورده و روند پاداش و جزا به جای آنکه بر عدالت خداوند مبتنی گردد، ساز و کاری علّی می یابد و نتیجه کدّار انسان در حیات های پیشین قلمداد می شود. دیدگاه قبالاتی ها مبنی بر اینکه همه ی انسان ها طبق اعمال گذشته خود دوباره به این دنیا باز می گردند، به وسیله ای برای انکار عدالت خداوند بدل شد و بیان گردید اگر عدالت خداوند وجود داشت همه ی انسان ها با هم برابر بودند و شر وجود نداشت. (وکیلی، ۱۳۹۴، ص. ۱۷۵) بر این اساس طرح آموزه گیلگول می توانست با انتساب شرور و بلا یا به خود انسان ها، اصل پرسش از امکان جمع بین عدالت الهی و شرور در عالم را منتفی ساخته و آن را از نقدهای جدی قائلین به مسئله شرّ حفظ کند.

۱-۳-۲. کارکردهای تربیتی

به عقیده فیلیپ برگ، این ایده که نسل های آینده بخاطر اعمال و کارهای نسل های گذشته مجازات می شوند می توانست کارکردهای تربیتی داشته باشد؛ چراکه وقتی اعمال و کارهای گذشتگان در زندگی مجدد آنها تاثیر دارد لذا تنها راه نجات از آن، دور شدن از کردارهای بد است. (Jones, 2005, p166). با این حال، کارکرد تربیتی گیلگول به همین ختم نمی شد بلکه شعاع تاثیر آن به زمان قبل از تولد فرزند هم گسترش می یافت. توضیح آنکه یکی کارکردهای تربیتی تناسخ در یهودیت امکان انتخاب فرزند، قبل از تصمیم به فرزندآوری از یک کاتولوگ جهانی بود. از جمله شخصیت های تاثیرگذار در تاریخ یهودیت که اندیشه او در مورد تناسخ را باید به مثابه زیربنائی بر این کارکرد دانست، مورخ یهودی یوسفوس (Josephus) است. او برای نخستین بار معاد جسمانی

را ردّ کرد و معتقد به تناسخ شد. وی بر این باور بود که ارواح مردگان یا در کالبد یک نوزاد دوباره به این جهان باز می گردند و یا در مخزنی آسمانی به انتظار ورود به این عالم می مانند (دقیقیان، ۱۳۷۹، ص. ۲۳۹). بدیهی است سخن گفتن از یک مخزن آسمانی و عالمی به عنوان عالم انتظار می توانست مجموعه ای از نوزادان آماده ورود به جهان را گرد هم آورد و والدین بتوانند پس از تصمیم به فرزندآوری با انجام عبادات و خواندن اوراد و اذکاری، کودک خود را از میان آن ها انتخاب کنند. (برگ، ۱۹۸۹، ۱۵۰) کارکرد دیگر تربیتی به انتخاب نام مناسب برای فرزند بر می گردد. چراکه بر اساس تناسخ قبلائی یکی دیگر از موارد مهم در تولد مجدد، اسم شخص می باشد که می تواند هویت زندگی گذشته اش را بازیابی کند. (همان)

۳-۱-۳. گیلگول به مثابه پشته‌ای برای روش مدیتیشن

با شکل گیری قبلا بزرگان این مکتب معتقد شدند انسان ها از طریق (72'6'25) (مدیتیشن) می توانند حیات های گذشته را بیاد بیاورند و این روش باعث می شود زندگی بهتری را پشت سر گذاشته و از تمام چیزهای که زمانی برای آن ها همراه با شک و تردید بوده اطمینان حاصل کنند. (برگ، ۱۹۸۹، ۱۵۳) ربّی کاپلان از الهی دانان یهودی، مدیتیشن را تمرینی برای رهایی معنوی از طریق روش های مختلف می دانست (Kaplan, 1985, p.11-15). برای انجام مدیتیشن روح باید به دالان هبرون در اسرائیل و سپس غار مخپلاه که مقبره ابراهیم اسحاق و یعقوب در آنجاست هدایت شود و لذا برای ورود به گذشته باید آن دالان ها تجسم شود. اما به محض دیدن نور در انتهای آن، کار را باید متوقف کرد؛ چراکه منجر به ترک جسم و مرگ می شود (شولم، ۱۳۹۲، ص. ۵۰۰)

از شخصیت های تاثیرگذار قبلائی که در معرفی طریق مدیتیشن تلاش بسیاری کرد می توان به ابراهیم ابوالعافیه اشاره کرد. وی معتقد بود، هدفش رها ساختن نفس و گشودن گره هایی است که فرد را مقید می سازد و به عقیده او الفبای عبری این هدف را میسر می کرد. (شولم، ۱۳۹۲، ص. ۲۳۵)

روش دیگری که قبلایان در آن زمان انجام می دادند تمرکز و کارکردن روی اعداد بود که بهترین نمونه آن سفر یصیرا (655'26'76) است که به ساخته شدن جهان از طریق سی و دو راه می پردازد و بیست و دو راه آن مربوط به اعداد عبری است، به همین دلیل تمرکز بر این اعداد می توانست توانائی اطلاع یافتن از حیات های قبلی را فراهم کند. (سفر یصیرا، ۱۹-۲۰)

۲. سمساره در هندوئیسم

نجات‌شناسی بسیاری از ادیان شرقی و از جمله هندوئیسم بر تناسخ استوار است. در بیان اهمیت سمساره در آیین هندو می‌توان به این سخن ابوریحان بیرونی اشاره کرد که بیان کرده «همانگونه که کلمه شهادتین شعار مسلمانان، اعتقاد به سه اقنوم، شاخصه ترسایان و تعطیلی روز شنبه نشان جهودان است، باور به تناسخ علامت هندوان است و اگر کسی به تناسخ اعتقاد نداشته باشد، در شمار پیروان آیین هندو نیست. (بیرونی، ۱۳۹۸، ص. ۳۹)

تناسخ در آیین هندو اساس نظام اخلاقی آن را شکل می‌دهد و از روزگار باستان تا کنون نقش اساسی در زندگی اخلاقی هندوان ایفا کرده است. (موحدیان، ۱۳۹۳، ص. ۸۴) هندوها بر اساس آموزه کرمه-سمساره معتقدند آدمی در این جهان مسئول تمام کارهای خوب و بد خویش است و پس از مرگ در گردونه کارما سرگردان می‌ماند تا دوباره در قالب دیگری اعم از انسان یا حیوان بسته به اعمالش در حیات قبلی به این دنیا باز گردد. پس از بازگشت به دنیا اگر فرد، شخص بدکاری بوده ممکن است در بدن آدمی پست، بدن حیوانات و حتی ساقه و تنه درختان حلول کند. (مشکور، ۱۳۶۸، ص. ۶۲-۶۰) دیدگاه هندوها در مورد سمساره نقش عمده‌ای در تأمین ضمانت اجرای اصول اخلاقی و الزامات دینی در میان ایشان داشته است به گونه‌ای که به طور مثال شخصی که در این حیات دارای خلق و خوی تند و عصبانی است، گفته می‌شود در حیات بعدی اش نیز همان خلق و خوی را خواهد داشت. (Milton, 1922, p. 136-151).

هندوها بر اساس متون دینی کهنشان مانند قوانین مانو، معتقدند اتفاقاتی که در هر دوره از زندگی شان رخ می‌دهد نتیجه کردارهای زندگی قبلی شان است و لذا پاداشی که قرار است به آنها داده شود از سوی خدایان نیست، بلکه نتیجه قهری اعمال خود فرد است. (Long, 1987, p. 268) چنین باوری تنها مختص هندوهان نیست، بلکه شاخصه مهم بسیاری از ادیان شرقی مانند بودیسم، دائوئیسم و جینیسم نیز می‌باشد. (مبلغی آبادانی، ۱۳۸۵، ص. ۸۱-۸۲)

برای آشنائی با آموزه سمساره در آیین هندو، در ادامه به سیر تحول آن در متون کهن و متاخر هندویی اشاره شده است.

۱-۲. متون وده ای

از جمله قدیمی ترین متون هندویی، متون وده ای است. باور به تناسخ و بازگشت به این جهان پس از مرگ را در برخی فرازهای وده ها می توان مشاهده کرد.

در متون وده ای که مربوط به دانش و ستایش خدایان است عقیده به تولد دوباره یا تناسخ به صورتی که در دیگر بخش های متون هندویی آمده نمی توان یافت و در این متون اعتقاد به عالم و ساحتی وجود دارد که انسان ها طبق اعمالشان مستحق دریافت پاداش یا مجازات در آن جا می شدند. (تیواری، ۱۳۸۱، ص. ۳۴) به عنوان نمونه در یکی از سروده های وده ای از آتش خواسته می شود اجزای آجوبهاگه (نازاده) یا آمرتیه (نامیرا) فرد متوفی را نسوزاند، زیرا آیین گرایان که سروکارشان با اجساد بود و در محل های که مردگان سوخته می شدند زندگی می کردند معتقد بودند که بعد غیر مادی انسان، پس از مرگ جسم مادی باقی می ماند و بر حسب کیفیت اعمالی که در زمان حیات خود انجام داد، همچون پرنده درخشان به پیتری لوکه (سرزمین نیاکان)، که تحت فرمانروایی خدای مردگان است، پرواز می کند. (Cush, 2008, p. 843). همچنان از یمه به عنوان نمونه اصلی بشریت و دادخواه مردگان یاد شده که ارواح برای آنکه به او راه یابند ابتدا می بایستی که از جلوی سگ های مهیب وی بگذرند و سگهای یمه را حیوانات وحشتناکی توصیف کرده اند. (شایگان، ۱۳۷۵، ص. ۱۰۹) در قسمتی دیگر از سروده های ریگ وده (۱۶، ۱۰) به عدم اجرای سنت سوزاندن در مورد برخی اشاره شده و آمده است که با آتش سوزانده نمی شدند بلکه به خاک سپرده می شدند (ریگ ودا، ۱۵، ۱۰؛ ائهره ودا، ۲، ۱۸) و شواهدی دال بر آن است که به همراه مرده، جامه و ظروف را دفن می کرده اند و معتقد بودند او را در زندگی بعدی یاری می دهد (Griswold, 1971, p. 310).

همچنین در فرازهایی که به ارتباط عمل قربانی آتش با جاودانگی می پردازد می توان صعود متوفی به آسمان را مشاهده کرد؛ مانند این عبارت: «ای آگنی! شخص فناپذیری که از تو دلجویی کند، ماهی در آسمان می شود. (ریگ ودا، ۲، ۱۰). و یا در بخشی دیگر از ریگ وده به زنده شدن پس از مرگ اشاره شده هرچند از کیفیت آن سخنی به میان نیامده است. مانند این عبارت: «هنگامی که او آنچه را باید انجام دهد به انجام رساند، به پیری می رسد و می میرد و با مرگ، بار دیگر زاده می شود؛ این سومین تولد اوست. (ریگ ودا، ۲۷، ۴) منظور از سه تولد ابتدا به صورت نوزاد، سپس به وسیله دانش روحانی و سومین تولد، پس از مرگ است.

۲-۲-۱. متون اوپنیشدی

تناسخ و زندگی پس از مرگ در دوره پسا ودائی و در اوپنیشدها نقش پر رنگ تری یافته و این اندیشه بخشی از تمایل فزاینده به موضوع خود حقیقی، یعنی آتمن است. (werblowsky, 25) قبل از اوپنیشدها، اشاره به تناسخ برای اولین بار در براهمنه‌ها و در شته پته براهمنه مطرح شد و بیان گردید تولد مجدد برای کسانی است که وظیفه خود را درست انجام نداده اند و بخاطر همین چندین بار حلول پیدا می کنند (شته پته براهمنه، ۲، ۲۷). در چاندوگیه اوپنیشد (۸، ۱۴، ۱) ضمن تایید بازپیدائی و سمساره، راه رهایی از آن و جلوگیری از تولد مجدد و رهایی از سمساره در این جهان نیز معرفی شد و بیان گردید اگر فرد خود را به زندگی والاتری بکشاند، تولد آسمانی می یابد و هنگامی که خود را به حیاتی پست تر بیاندازد، به تولد جهنمی دچار می شود. (Radhakrishnan, 1998, p. 249-254). در بریهدارنیکه اوپنیشد نیز در به رابطه بازپیدایی و عمل درحیات قبلی اشاره شد و بیان گردید که دانش، اعمال و تجربه پیشین فرد، دست او را در حیات بعدی خواهد گرفت و مانند کرمی که به انتهای برگی رسیده، و خود را به برگ تازه می رساند، انسان نیز پس از اینکه پیکر خود را رها کرد، به هستی تازه ای وارد می شود. (بریهدارنیکه، ۴، ۴، ۳) اما شاید بحث از تناسخ با ذکر جزئیات دقیق تری از نحوه زایش مجدد در نتیجه تناسخ را باید در گفتگویی بین شاگرد و استاد اوپنیشدی بدین شکل در بریهداوپنیشد مشاهده کرد:

آیا می دانی که موجودات از این جهان به کجا می روند؟ نه نمی دانم. آیا می دانی چگونه باز می آیند؟ نه سرور من. در اینجا برای ارواح پس از مرگ دو راه وجود دارد، خدایان و نیاکان، راه خدایان راهی است برای فرزاندگانی که عزلت گزیده اند در جنگل و ارواح شان به رهای رسیده و از تناسخ رهایی می یابند و راه نیاکان راه کسانی است که به مقام آزادی نرسیده اند اما برخی دیگر از وظایف خود را انجام داده اند که بعد از دوره کوتاهی باید دوباره برگردند در قالب جسمی نو. ارواح خوب در آگنی و میترا زیست می کنند و ارواح ملعون به پرتگاه نیستی روی می آورند. (بریهدارنیکه، ۳، ۱۶)

۲-۲-۲. متون حماسی

در متون حماسی یا رزمنامه ها، که متأخر از متون اوپنیشدی هستند، به بازگشت ارواح یا سمساره نیز اشاره شده است. در کتاب بهگود گیتا به نامحدود بودن حیات و بازپیدایی ارواح اشاره شده و در قسمتی از آن گفته می شود چه آن را که بزاید مرگ ناگزیر باشد و آن که بمیرد ناگزیر باز آید (موحد،

۱۳۸۵، ص. ۷۳). یعنی تمام انسان ها پس از مرگ دوباره به جهان بر خواهند گشت و زندگی خواهند کرد و این چرخه بی انتها است. همچنین در فراز دیگری آمده است: «همانگونه که آدمی دلق زنده بر می کند و جامه نو می پوشد، جان نیز تن های فرسوده را فروهد و در تن های تازه جان می گیرد. (موحد، ۱۳۸۵، ص. ۴۰) در این متون سرنوشت سه گانه ای بسته به کرمه و رفتار در زندگی پیشین برای ارواح پس از مرگ به تصویر کشده شده: راه فرشتگان، راه پدران و راه برزخ. راه فرشتگان مربوط به انسان هایی است که بهترین عمل را داشته اند که به برهمنان ختم می شود؛ راه دوم به ماه ختم می شود و راه سوم مربوط به کسانی است که کاملاً رستگار یا کاملاً تبهکار نبوده و در عالم اشباح منتظر می مانند تا کالبدی تازه ای به خود گیرند. (موحد، ۱۳۸۵، ص. ۴۱) در فرازهای دیگری از رزمنامه مهابهارته به عباراتی بر می خوریم که به جزئیات بیشتری از نحوه بازپیدایی اشاره شده است. به طور مثال به مصحح ثبات هویت در زندگی قبلی و زندگی قبلی اشاره شده و آمده است هنگامی که روح از بدن جدا می شود، ایندريه ها(حواس) را با خود می برد و هنگامی که پیکر دیگری به خود می گیرد، آنها را آشکار می سازد(Gray, 1980, p.33-36).

۲-۲-۳. شواهد تجربی سمساره

برای اثبات سمساره و معتبر بودن آن، در دهه های اخیر سعی شده شواهد تجربی نیز جمع آوری شود. به طور مثال، دکتر تاکر که از محققان مطالعاتی در بحث تناسخ بود از جمله افرادی است که به دنبال ثبت گزارش های موجود در این زمینه بر آمد. وی از دختری به اسم آبی سوانسون ساکن اوهایو نام می برد که مدعی بود مادر خود را زمانی که کودک بود به حمام می برد. پس از گفتگوی مادر با وی و شنیدن نشانه هایی که ارائه می کرد، مادر به صحت ادعای فرزند خود پی برد.(بهزادی، ۱۴۰۱، ص. ۱۲۸-۱۳۰) یا در نمونه ی دیگری که در سال ۱۹۳۶ اتفاق افتاد، مقامات هندوستان اعلام کردند یک دختر بچه ساکن دهلی به نام شانتی دوی می توانست جزئیات زندگی پیشین خود در موترا، واقع در ۵۰۰ مایلی دهلی، که یک سال پیش از تولد دوم خود به پایان رسیده بود را توصیف کند. اوناام شوهرش و نام فرزندش و کلیه مسائل خانوادگی زندگی گذشته خود را بیان می کرد، برای صحت سخنانش محققان به محلی که آن دختر بچه گفته بود رفتند و با کمال تعجب پی بردند که تمام سخنان او درست بوده است. یا در نمونه دیگر در انگلستان دختری پنج ساله جزئیات زندگی قبلی خود را کاملاً شرح می داد و نام مکان تولدش و نام تمامی خیابان ها و همسایه ها

وجزئیات آنجا را می دانست و جالب تر آنکه او دقیقا صحنه تصادف، مجروح شدن و چگونگی مرگ خود را دو روز بعد از تصادف شرح کرد و تماما با واقع مطابق بود (جبرائیل، فصل دوم، ۲۶-۲۷) یکی از محققینی که داده های زیادی را در مورد یادآوری حیات پیشین جمع آوری کرد و در شش جلد به چاپ رساند استیونسون است. طبق تحقیقات وی اطفالی که موفق به یادآوری خود به خودی زندگی گذشته خویش می شوند، معمولا اطفال ۲ تا ۴ ساله ای هستند که درباره زندگی دیگری سخن می گویند و مواردی را به یاد می آورند که خاص است؛ از جمله اسم خودشان، اسامی خانواده و دوستان و جایی که زندگی می کرده اند. (موحدیان، ۱۳۹۳، ص ص ۱۵۸-۱۵۹) با این حال باید به این نکته توجه داشت از آنجا که موضوع تناسخ علاوه بر دلائل نقلی از لحاظ عقلی نیز با اشکالات عدیده ای مواجه است و حکما از قدیم الایام براهینی بر رد آن اقامه کرده اند لذا چنین شواهدی، به فرض صحت گزارش ها، می توانند تبیین های دیگری داشته باشند و لزوما نمی توانند وقوع تناسخ را اثبات کنند.^۱

۲-۲-۴. کارکرد های سمساره در هند

باور به اینکه هر شخص نتیجه کار خود را در همین دنیا و در حیات بعدی دریافت می کند کارکردهای زیادی از حیث تربیتی و جامعه شناختی در هند داشته و از رنج ناشی از محرومیت ها و تفاوت های طبقاتی کاسته است.

۱. کارکرد تربیتی

از جمله کارکردهای مهم سمساره در هندوئیسم باور به تأثیر رفتار در تعیین سرنوشت است. قانون کرمه-سمساره به عنوان قانونی ازلی، تعیین کننده سرنوشت انسان پس از مرگ بر اساس رفتار در حیات فعلی است. این قانون از خیریت خداوند ناشی شده و سوق دهنده انسان ها به سمت نجات است؛ همانگونه که رامانوجه عارف هندویی، چرخه تولد و مرگ را امری ازلی می دانست که خداوند به واسطه صفت نیکی و خیر بودنش، در مقابل رنج و محنت این جهان، به عنوان ابزاری برای نجات جان قرار داده است. (اسپنسر، ۱۴۰۱، ۴۹) این قانون به عنوان مبنایی برای ضمانات اجرای اصول

^۱ برای آگاهی از ادله عقلی رد تناسخ رجوع شود به: یوسفی، محمدتقی، تناسخ از دیدگاه عقل و وحی، قم انتشارات

مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۹

اخلاقی در هند عمل کرده و هر هندوی راستینی در نتیجه کردار درست و عمل به وظایف طبقاتی، وضعیت بهتر در حیات بعدی را در سودای خود می‌پروراند. باور هر هندو چنین است که اگر رفتار پسندیده‌ای داشته باشند، پاداش آنان این است که در وضعیت ارزشمندی همچون فردی دانا، جنگجو، بازرگان، دهقان و یا هنرمند به دنیا بیایند و کسانی که رفتار ناشایست داشته‌اند، به شکل پایی‌نی از حیات مثل یک سگ، خوک یا انسانی پست به این دنیا باز می‌گردند (موحدیان، ۱۳۹۳، ۹۰-۹۲) چنین باوری می‌توانست دلائل لازم برای التزام به اخلاق را در هندوان فراهم سازد و از حیث تربیتی به کار آید.

۲. کارکردهای جامعه‌شناختی

از دیگر کارکردهای سمساره در هند، تقویت رواداری و زیستی مسالمت‌آمیز افراد از طبقات مختلف اجتماعی بوده است. یکی از شاخص‌های مهم جامعه هند، نظام طبقاتی یا کاست می‌باشد و درصد بالایی از مردم هند در طبقات پائین زاده می‌شوند و از بسیاری از حقوق اجتماعی و انسانی محروم هستند. طبقات بالا یعنی برهمنان، کشریه‌های و ویشیه‌ها به ترتیب از بیشترین جایگاه و حقوق اجتماعی برخوردارند و طبقات پایین‌تر به ویژه شودره‌ها از محرومیت بیشتری رنج می‌برند. خارج از این طبقات نیز دلیت‌ها (نجس‌ها) قرار دارند که به طور کلی از تمام حقوق اجتماعی محرومند. آنچه باعث شده این نظام طبقاتی به رسمیت شناخته شده و هر هندو آن را به عنوان اصلی‌تکوینی پذیرفته و به آن تن دهد وجود سمساره و نقش کردار در حیات قبلی در کیفیت حیات فعلی است. از منظر هندوها کسانی که در طبقات پایین هستند، افرادی می‌باشند که در حیات‌های پیشین خود اعمال پلیدی را مرتکب شده‌اند و باید تلاش کنند تا خود را از این طبقه برهانند و به طبقات بالاتر در حیات‌های بعدی صعود کنند (Bashman, 1958, p.40) و کسی را نمی‌توان مسبب این نگون‌بختی دانست. همین باور باعث شده تا از سوی دیگر انگیزه هرگونه اقدام و قیام برای تغییر و اصلاح ساختارهای موجود را خشکانده و در نتیجه مورد مناسبی برای برخی نظریه پردازان علوم اجتماعی مانند مارکس فراهم سازد تا دین را افیون توده‌ها و عامل خاموش کردن انقلاب‌های اجتماعی بدانند و اظهار کنند: «اگر خدا و جهان فوق طبیعی وجود ندارد، پس مذهبی بودن با معتاد شدن به مواد مخدری نظیر افیون، تفاوتی ندارد و اگر فقرا با پندار جهان آخرت کاملاً راضی هستند، دیگر چه نیرویی را صرف تغییر شرایط خود کنند؟» (بختیاری، ۱۳۸۲، ص ۲۱۳)

۳. شباهت های آموزه ای

در مقایسه بین قبایلی یهودی و هندوئیسم در مورد آموزه تناسخ، می توان شباهت های زیر را برشمرد:

۳-۲. تناسخ مُلکی و بازگشت به دنیا

از جمله شباهت های گیلگول قبالاتی و سمساره هندوئی باور به بازگشت ارواح به همین دنیا با بدن مادی است. در ادبیات مربوط به تناسخ از این گونه بازگشت ارواح به تناسخ مُلکی یاد می شود. در مقابل آن، تناسخ ملکوتی قرار دارد که منطبق با آموزه های ادیان الهی و از جمله اسلام هست. بر اساس تناسخ ملکوتی انسان ها پس از مرگ در عوالم دیگری با بدنی متناسب با همان عالم حضور می یابند و البته نوع آن بدن نیز متأثر از خلیات و ملکات فرد در دنیاست؛ به عبارت دیگر در تناسخ ملکوتی نفس با فعلیت و کمالی که کسب کرده است، پس از جدا شدن از بدن، ابتدا در عالمی دیگر به بدنی مثالی می پیوندد تا بخشی از سیر استکمالی خویش را طی کند و سپس در قیامت به همان بدن دنیوی خود باز می گردد تا نتیجه اعمال خود را ببیند. (موحدیان، ۱۳۹۳، ص. ۳۷) آنچه قبلا و هندوئیسم در آن مشترکند، عدم پذیرش این گونه تناسخ و باور به تناسخ مُلکی است. در نتیجه می توان گفت اینکه انسان ها پس از مرگ در قالب دیگری متناسب با نوع رفتار خود در دنیا زاده می شوند امری مورد اتفاق ادیان الهی و آیین های شرقی است اما آنچه مورد اختلاف است عالمی است که انسان در آن وارد می شوند و در اینجا است که عرفای قبالاتی راه متفاوت از نجات شناسی ادیان ابراهیمی طی کرده و با نزدیک شدن به ادیان شرقی از تناسخ مُلکی سخن گفته اند.

۴-۲. بیان ساز و کار علی برای نظام پاداش و جزا

دریافت جزا و پاداش متناسب با رفتار پس از مرگ از جمله آموزه های مشترک ادیانی است و از لحاظ تربیتی نیز می تواند نقش مهمی در تربیت اخلاقی و سوق دادن افراد به اخلاقی زیستن ایفا کند. در ادیان الهی از عدالت خداوند به عنوان مبنای نظری قانون جزا و پاداش استفاده می شود؛ بدین صورت که عدالت الهی ایجاب می کند تمام انسان ها جزای متناسب با رفتار خود پس از مرگ را دریافت کنند. از آنجاکه در هندوئیسم خدای اعلی یعنی برهمن، حقیقتی غیرشخصی است اساسا پیروان با خدای عادل مرید مواجه نیستند و اراده خداوند چه در خلق و مدیریت جهان و چه در تعامل با انسان ها آنگونه که در ادیان الهی دیده می شود، مطرح نیست و ساز و کارهای علی بر تمام

نظام هستی شناختی و نجات شناختی آن دین حاکم است. سرنوشت انسان پس از مرگ کاملاً وابسته به رفتار او در دنیا است و کمتر دیده می شود خدایان در این میان دخالتی داشته باشند و بتوانند آن را تغییر دهند. آنچه در قبلاً مشاهده می شود و آن را از دیگر ادیان الهی متمایز می کند، تمایل به سمت این ساز و کار علی و فاصله گرفتن از آموزه عدل الهی در نظام جزا و پاداش است. همانگونه که در بحث گیلگول یهودی گذشت یکی از کارکردهای الهیاتی تناسخ استفاده از آن برای در امان داشتن عدلت الهی از گزند حملات قائلین به عدم امکان جمع بین شرور و عدل الهی است. لذا می توان گفت در این خصوص گیلگول قبلائی نیز به سمساره هندویی متمایل شده و همانند آیین هندو از خدای حیّ قادر مرید تورات به منظور پاسخگویی به مسئله شرّ فاصل گرفته است و با دفاع از ساز و کار علی در نظام پاداش و جزا، از هر گونه دخالت خداوند در این نظام کوتاه آمده است.

۵-۲. امیدبخشی به جامعه با استفاده از آموزه تناسخ

در توضیح کارکردهای آموزه تناسخ در عرفان قبلائی و آیین هندو گذشت که طرح این آموزه از حیث جامعه شناختی نیز مهم ارزیابی می شود. طرح ادعای بازگشت به دنیا و زیستن متناسب با رفتار در حیات قبلی، هندوها را در طول تاریخ نسبت به وضعیت موجود راضی نگه داشته و باعث شده خود را مسئول فلاکت و نگون بختی خود بدانند و در عوض تلاش کنند تا با انجام وظایف طبقاتی در حیات بعدی در طبقات بالاتر زاده شده و زندگی بهتری را تجربه کنند و لذا همین آموزه کرمه-سمساره بوده که از حیث جامعه شناختی رواداری عجیب و غریب را در جامعه هندوستان برای قرن ها رقم زده است. در یهودیت نیز تناسخ قبلائی از بعد دیگری به جامعه یهودی مدد رساند. جامعه یهودی که پس از تخریب دوم معبد و به ویژه از قرن چهاردهم و پس از اخراج از اسپانیا رنج آوارگی و تحقیر زیستن در گتوهای یهودی در حاشیه شهرها را بر دوش خود احساس می کرد، نسبت به رفتار و تعامل خداوند با قوم خود به شدت معترض و ناخشنود بود. طرح این ایده که وضعیت موجود نتیجه گناه ها و کردار ناشایست در حیات های قبلی است و گیلگول نوعی کیفر برای گناهان بنی اسرائیل یا آزمایشی برای ایمان آنها است و یا نوعی ماموریت برای تعالی بخشیدن به بارقه های فرو افتاده از مکان های مختلف است (شولم، ۱۳۹۲، ص ۵۰۰-۵۰۱) می توانست از روحیه اعتراضی یهودیان بکاهد و ایشان را برای پذیرش وضع موجود متقاعد کرده به تغییر شرائط کماکان امیدوار سازد. لذا امیدبخشی به پیروان به در پیش داشتن وضعیتی مطلوب تر را باید از جمله

کارکردهای مشترک آموزه تناسخ در هندوئیسم و قبائلی یهودی به شمار آورد. مارتین بوبر با توجه به این شباهت آموزه‌ای بیان می‌کند که ایده نزول بارقه‌های نازل شده‌ی الهی توسط اسحاق لوریا این امید را برای ارواح گناهکار ایجاد می‌کرد که می‌توانند از طریق عملی که با نیت درست مقدس شده نجات یابند و این عمل از چنان قدرتی برخوردار است که تنها در دینداری باستانی هند (گرچه در جهتی کاملاً متفاوت) ظاهر می‌شود؛ جایی که انسان با تمرکز بر هدف خود جهان خدایان یعنی جهان برهما را به لرزه می‌اندازد. (بوبر، ۱۳۹۳، ص. ۷۷)

نتیجه‌گیری

شاید بتوان گفت از جمله تعالیم قبائلی که بی‌شباهت به آموزه‌های ادیان الهی و ابراهیمی در حوزه نجات‌شناسی است، آموزه گیلگول یا تناسخ است. اگرچه عرفای قبائلی بر آن شده‌اند که این آموزه را به کتاب مقدس و تنخ یهودی مستند کرده و تناسخ را از فرازهای اندک تورات در سفر خروج و سفر تثئیه در مورد حیات پس از مرگ، استنباط کنند اما آنچه به صراحت در آیات قرآن کریم و به اشاره در فرازهای کتاب مقدس آمده، باور به معاد و رستخیز اموات در عالمی دیگر برای سنجس اعمال و دریافت جزا و پاداش است. در مقابل، آنچه در متون کهن هندویی بدان تصریح شده باور به کرمه-سمساره به معنای بازگشت به دنیا پس از مرگ و تجربه زندگی دیگری متناسب با رفتار در حیات قبلی است. نجات‌شناسی قبائلی بیش از آنکه به نجات‌شناسی ادیان ابراهیمی شباهت داشته باشد، به نجات‌شناسی شرقی و بخصوص آیین هندو نزدیک است. هم‌متون قبائلی و هم‌متون مقدس هندویی از بازگشت ارواح به همین دنیا در قالب بدن مادی و به اصطلاح تناسخ مُلکی سخن می‌گویند. هر دو به وجود ساز و کار علی در نظام جزا و پاداش تأکید می‌کنند و با فاصله گرفتن از خدای حیّ قادر که بر اساس عدالت خود بین خلایق داوری می‌کند، تصویری غیر شخص‌وار از خداوند ارائه می‌دهند و آخر اینکه عرفای قبائلی همانند دانشمندان هندو با طرح آموزه تناسخ توانستند سطح تحمّل جوامع یهودی نسبت به وضعیت اجتماعی نامساعد موجود را بالا برده و ایشان را نسبت به آینده امیدوار سازند.

منابع

ابن منظور، محمدبن مکرم (۱۴۲۶). *لسان العرب*، تصحیح یوسف البقاعی، جلد ۳، نشر بیروت.

- اوپانیشدها، (۱۳۸۷). کتاب های حکمت، (ترجمه مهدی جواهریان و پیام یزدانجو)، تهران: نشر مرکز.
- اسپنسر، سیدنی (۱۴۰۱). عرفان در ادیان جهان، (ترجمه محمدرضا عدلی)، تهران: هرمس.
- بهزادی، احمد (۱۴۰۱). علم و تناسخ: مقدمه ای بر کیس های کودکانی که زندگی گذشته شان را به یاد می آورند.
- بیرونی، ابوریحان (۱۳۹۸). تحقیق ماللهند، (ترجمه منوچهر صدوقی سها)، تهران: سورا.
- برگ، فیلیپ (۱۹۸۹). بازگشت روح (تناسخ)، نیویورک: کبلا سنتر.
- بوبر، مارتین (۱۳۹۳). در باب یهودیت، (ترجمه علی فلاحیان وادقانی)، قم: نشر ادیان
- پالس، دانیل (۱۳۸۲). هفت نظریه در باب دین، (ترجمه محمد عزیز بختیاری)، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
- تیواری، کدانات (۱۳۸۱). دین شناسی تطبیقی، (ترجمه مرضیه شنکائی)، تهران: سمت
- توفیقی، حسین (۱۳۸۹). آشنایی با ادیان بزرگ، تهران: سمت
- ترکاشوند، احسان (۱۴۰۲). بررسی تطبیقی آموزه تناسخ در فرقه کابالا با آموزه رجعت در مذهب شیعه، معرفت ادیان شماره چهارم، ص ۸۹-۱۰۶
- جبرائیل، آرش، کتابچه آموزه های بودا و فلسفه بودا
- چند، تارا، (۱۳۷۲). گزیده سروده های ریگ ودا، (ترجمه سید محمدرضا جلالی نائینی)، تهران: نشره نقره
- دقیقیان، شیرین دخت (۱۳۷۹). نردبانی به آسمان: نیایشگاه در تاریخ و فلسفه یهود، تهران: ویدا.
- سلیمانی اردستانی، عبدالرحیم (۱۳۹۴). ادیان زنده جهان، قم: طه
- سلیمانی اردستانی، عبدالرحیم (۱۳۹۵). درسنامه ادیان ابراهیمی، قم: طه
- شایگان، داریوش (۱۳۷۵). ادیان و مکتبهای فلسفی هند، جلد ۱، تهران: امیر کبیر.
- شولم، گرشوم (۱۳۹۲). گرایش ها و مکاتب اصلی عرفان یهود، (ترجمه علیرضا فهیم، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.
- شولم، گرشوم (۱۳۹۷). زوهر؛ کتاب روشنائی، (ترجمه هما شهرام بخت)، تهران، انتشارات علمی فرهنگی.
- کاوایانی، شیوا (۱۳۸۴). آیین قبلا: عرفان و فلسفه یهود، تهران: فراروان.

کتاب مقدس (۲۰۱۵). ترجمه مؤده برای عصر جدید.
 موحد، محمد علی (۱۳۸۵). گیتا، سرود خدا/یان، تهران، خوارزمی
 مبلغی آبادانی، عبدالله (۱۳۸۵). تاریخ ادیان و مذاهب جهان، جلد ۱، انتشارات منطق
 موحدیان عطار، علی (۱۳۹۳). تناسخ گذشته و/مروزی، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.
 مشکور، محمد جواد (۱۳۶۸). خلاصه ادیان در تاریخ دینهای بزرگ، تهران: انتشارات شرق
 ناس، جان (۱۳۹۳). تاریخ جامع ادیان، (ترجمه علی اصغر حکمت)، تهران: علمی و فرهنگی
 وکیلی، شروین (۱۳۹۴). فرگشت انسان، تهران: شور آفرین

References

- Bashman, Dandeker, (1958), *hardy, raghavan, weiler, sources of indian tradition*, new York.
- Dasgupta, s, (1997), *a history of Indian philosophy*, delhi, motilal banarsidass.
- Deussen, Paul, (1979), *the philosophy of the Upanishads*, new delhi.
- Griswold, h. d, (1971), *the religion of the Rigveda*, delhi.
- Griffith, Ralph, (2018), *the rig veda*, globalgrey.
- Long, J. bruce, (1987), *reincarnation, encyclopaedia of religion*, mircea eliade, new York.
- Lindsay, Jones, (2005), *Encyclopedia of Religion*, second edition, America.
- Kaplan, Aryeh, (1985), *meditation and kabbalah*, York beach.
- Milton and the, Denis (1922) *Saurat university of north Carolina*, Zohar.
 Cush, denise; robinson, catherine; York, Michael (2008). *encyclopedia of Hinduism*.
- Radhakrishnan, s., (1998), *Indian philosophy*, delhi.
- Scholem, Gershom, (2007), *kabbalah, encyclopaedia Judaica*.
- Werblowsky, (1987), r. j. zwi, "Transmigration", *Encyclopaedia of religion*, mircea Eliade (ed.), new-york.
- Yirmiyahu, Rabbi (2003) *ohr.edu*. retrieved 8 march 2014.

- میوَحس لری نَحونیا بن הקנה ור ישמעאל כהן גדול: ספר התמונה, חיים ראהאטין, 1892
- ספר יצירה: המיוחס לאברהם אבינו עייה, ירושלים, 1020
- תורה, ספר שמות : ועד הקהילה ליהודי תהראן